

ձեռնարկելով: Ս. Յակոբայ Հոգաբարձութիւնը երաշխաւորութեամբ Թընկըռ Յովսէփ Էֆփի՝ վերաբնիշ ատենին բողոքներ, եւ հոն եւս կարուսեր է դատը ի ներկայութեան երաշխաւորին: Վասն զի ժամանակին Ազարեան Պատրիարքը Ոսկերեանցիները սիրաշահելու համար չէր յանձնած Հոգաբարձութեան կարեւոր պարտութեանը, մանաւանդ թէ դատը ի պատրիարքարան փոխադրել յաղորդելով՝ վերոյիշեալ խանութներուն յետանց վարձքերը փոխանակ վարձակալաց երաշխաւորներէն պահանջելու: Ս. Յակոբայ Հոգաբարձութեան պահանջել աւելի բանաւոր տնտեսներ, եւ ըստ այսմ թէ ամբաստանեալին եւ թէ՛ ոստիին ծանուցանելու որոշում տրուեւ դատաստանական խորհուրդէն: Ատենագրութիւն այս դէպքին յիշատակութեան ետքը՝ իր յաւելու նաեւ որ տարեկան հաշուեցոյցը աւարտած ըլլալով՝ Հոգաբարձութեանը կը ստորագրուի, եւ Ազգ. ՎՋ. Ժողովոյ նախագահ Ս. Պատրիարքին կ'ուղղուի անդերադրելով, եւ ապագրութեամբ հրատարակելու արտոնութիւնը, ինչ որ կը շնորհուի եւ կը գործադրուի: Այս ամէնը քաղաւած է Անկերանոցի դիւանին 43, 44 տետրերէն. իսկ մայր տուժարին 83, 87, 88 էջերէն՝ հաշուեցոյցին պարտականութիւնը, որուն ելքին կողմը զուտ աւուրեալ ծախքերուն համար նշանակուած է 211264 դահեկան բացի շինութեանց ծախքերէն. (գւ. Ատ. 884. 224 Հաշուեցոյցի հրատարակեալ ի 1884):

(Հրդեհ-նիւթ) Է. ԻՍԱԷԼԱՎ Ա. ՍՐԱՊԵՆՆ Միաբան Ամուսնաւ

Յ Ե Ղ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ժ Ա Ն Օ Թ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Խ Ն Ք

ԱՅԱՐԱՊԵՆԱՅ ՊԱՏՄԱՐԹԵԱՆ

ԵՐԵՄԻԱ ՉԷԼԵՊԻ ԶԵՍՄԻՐՃԵԱՆ

(Հրդեհ-նիւթ-նիւթ)

Կ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՏՈՂ 59 եւ 60. Աստ յակամայ ճգնեցան՝ Ղազարոս, Սարգիս 'ւ Ոստիքան, Թովհալ, Ճիհէննէմ, Նրոպօ Փափագ եւ Թօրոս Մօրոսըն այն:

Այս եօթն անունները, ինչպէս արդէն 61րդ տողը կը յայտնէ, Ս. Պապայ պատրիարքներու կը վերաբերին, 17րդ դարու մէջ ապրած են անոնք եւ գրեթէ ամէնքն ալ տիտու էջեր թողած են Հայ պատմութեան մէջ, ոչ միայն իրենց ունայն եւ ապարդիւն պաշտօնավարութեամբ, այլ եւ՝ զոչաքաղ ագահութեամբ: Պատրիարքական Աթոռին կուրաբար աչք տնկող, զայն ձեռք անցունելու համար ազգագաւ ամէն միջոցներու դիմած են ասոնք արձակ համարձակ: Ազգը կողպտելով անողորմ վեղերներու մեծագուժար կաշառքներ տալու միշտ ստիպուած, իրենց սնափառանդական գիշեր ապահովելու համար, իրերանախանձ անտելութեամբ մերկալ, մեծ պարտքերու ներքեւ մասած են եւ ընկճուած այնպիսի ծանր կերպով, որ մինչեւ իսկ ՋՆԱՍՏԱՆՔԱՐԸՈՒ ԴՈՂԵԱԾ արգելադրանքին մէջ բանտարկուած են իրեւ յանցաւոր — պարտապաններ, ինչպէս դառն արտոնութեամբ կը յիշէ Երեմիա 2ԷԷԿԻ իր 59 եւ 62րդ տողերով, երբ կը գրէ՝

Սոքա Փաթիթը քաղաքին՝ որը մոլորեալ յախա ագահութեան: Տեւին աստ զառհաւատեայն՝ ներեցէ Տէրն 'ի դատաստան:

Այս շնորհունակ պատրիարքներու ատենն էր որ կ'ապրէր Երեմիա 2ԷԷԿԻ, եւ դժգոհութեամբ ու դառն կակիծով ականատես կ'ըլլար անոնց յոռի պաշտօնավարութիւններուն, որոնց թողած ողբալի յիշատակներէն խորապէս ազդուելովն է, որ ես ալ այդ խուճի մը պատրիարքներու շրջանը, պատրիարքական խայտառակութիւններու տարիներ կոչած եմ, Երեմիայի կենսագրութեանը մէջ (տես էջ 172):

* * *

Առաջինը՝ վերոյգրեալ անուններէն, Ղազարոս Սեբաստացին է: Սա 1660 — 1663 պատրիարք եղած է¹, խորհաւանք վար անունը շարժ Մարտիրոս կաթողիկոսի պատրիարքը², որ իր հոգեւոր ծնունդ ալ եղած էր³:

Շատ դիւրաւ կարելի է գաղափար մը կազմել այս պատրիարքին ինչ տեսակ բարի ծաղիկ մը ըլլալու մասին, երբ անոր կենդանի քանի մը գլխաւոր գիծերը գիտանանք:

Թեւեւ Սեբաստիա ծնած, բայց Ս. Պապայ մէջ էր սնած ու մեծցած⁴, Բաւական տարիներ

¹ Զգուշութեամբ Պատմ. Հոյս, Հատոր Գ, էջ 690:

² ԱՊԻ:

³ ԱՊԻ, էջ 689:

⁴ ԱՊԻ, էջ 688:

էջմիածնի վանքը կեցած, ուզած է վարդապետական աստիճանն ստանալ, բայց չէ արժանացած, որովհետեւ Փիլիպպոս կաթողիկոս մերժած է զայն¹։ Եակոբ կաթողիկոսի ժամանակ էջմիածնի միաբաններուն հետ կուռելով խոյս կուտայ եւ Կ. Պոլիս գալով անդուռն բերանով կը սկսի շարախօսել կաթողիկոսին եւ Միաբանութեան դէմ², եւ իր այս խաղաղական ընթացքին համար փոխանակ յանդիմանուելու, կը քաջաւերուի եւ վարդապետ կը ձեռնադրուի Մարտիրոս կաթողիկոսի պատրիարքին³, որ ինքն ալ իր կարգին հակառակորդ մ'էր էջմիածնի։

Սակայն Ղազարոսի արաբըր մեծ զայրոթով կը գրգռէ ժողովուրդը, որ կ'ուզէ ըմբռնել զայն եւ մասնեւ դատաւորներու. Ղազարոս կը յաջողի խոյս առլ Կ. Պոլսէն, գնալ Նիլէիէ, ապառաւորել Սիւրի խաչատուր կաթողիկոսին քով, որ ի լրումն ամենայնի կը ձեռնադրէ զայն Եպիսկոպոս Տիվլիկ քաղաքին⁴։

Ղազարոս, Տիվլիկի Եպիսկոպոսը վանել տալով, տեղը կ'անցնի, բայց ի քնէ անհանդարտ եւ կուռարցոյծ, հետամուտ եւ ձգտող փառամոլ շահաւորութիւններու, չի կրնար երկար մնալ իր թիմին մէջ, ուստի խարել խարխելով տիվլիկցիները՝ թէ կ'ուզէ երթալ արքունիքէն հոգաբարձի ասնել իրենց վանքերու շինութեան համար⁵, կ'ելլէ կու գայ Կ. Պոլիս եւ հոն բաւական ժամանակ ծածուկ ապրելով, ամէն միջոց ի գործ կ'ածէ Ազգը պատրիարքին դէմ՝ գրգռելու, եւ վերջապէս Մարտիրոս կաթողիկոսին վար ասնել տալով, կը յաջողի տեղը տեղն անցնել եւ ըլլալ պատրիարք Կ. Պոլսոյ 1660 շոյմբերին⁶։

Երեք տարւոյ չափ կը պաշտօնավարէ, առանց որեւիցէ յիշատակելի գործի մը կամ ազգօգուտ ձեռնարկի մը հեղինակ հանգիստեալու։ Ասոր պատրիարքութեան երկրորդ վեցամեակն մէջ, 1661 յուլիս 14ին՝ կ'այրի Կ. Պոլսոյ Հայոց Ս. Նիկողայոս եկեղեցին, կ'այրի եւ Ս. Սարգիսը՝ որ արդէն կիսաւեր վիճակի մէջ էր⁷։

1663ին շնորհիւ առատապարգեւ կառքներու էջմիածնի նուիրակ Եովհաննէս թու-

թուննի կողմէն վարդապետին¹, Ղազարոս վար կ'առնուի իր Աթոռէն եւ կարգ մը ամբաստանութիւններով, արդէն ալ պարտքերով ծանրաբեռն կը նետուի բանտ², ուրիկ բարեկամներու նպաստով հազիւ կ'ազատի 1664ին³։

* * *

Երկրորդը՝ Սարգիս թրակացին է, որ երկու անգամ պատրիարքութիւն ըրած է. նախ՝ 1664—1665ին յաջորդելով Եովհաննէս թուլութեանին՝ որ Ղազարոս Սեբաստացիին աթոռն յափշտակած էր 1663ին, եւ ապա 1667—1670ին՝ դարձեալ յետ թուլութեանին՝ որ 1665ին իր տեղն անցած էր։

Երուսաղէմի միաբան մըն էր սա, բայց իր դատարկութեամբ մեծ տարբերութիւն չունէր Ղազարոս Սեբաստացիէն, որուն՝ 1664ին բանաակից իսկ եղած էր, ունեցած մեծաքանակ պարտքերուն երեսէն⁴։

1665ին Եովհաննէս թուլութեանին վար ասնուելով՝ նորէն բանտ կը նետուի իր պարտքերուն համար. սակայն՝ Ջուղայեցի Յակոբ կաթողիկոսն երբ 1666ին էջմիածնէն Կ. Պոլիս կու գար, Եղեղաբ Աթոռացիին ստեղծած ինքնագլուխ նոր կաթողիկոսութեան համար կարգադրութիւն մ'ընելու, Սարգիսն բոլոր պարտքերը կը վճարէր, կ'ազատէր զայն բանտէն ու վերստին պատրիարք կը կարգէր⁵, պաշտօնանկ ընելով Եովհաննէս թուլութեանին, որուն զեղծարարութեան համար սրտմտած էր ինք։

Թէ առաջին եւ թէ երկրորդ պատրիարքութեանը, Սարգիս թրակացին ոչ մէկ լուս գործ չէ ունեցած. Պատրիարքական պաշտօնին մէջ վախճանած է նա 1670ին⁶, եւ թաղուած է՝ ըստ Երեմիա 2էլէպի, Խորինէ Գաբուի Հայոց գերեզմանատունը⁷։

* * *

Երրորդը (խաթիֆն), Ստեփանոս Մեղրեցին է, որ 1670—1674 պատրիարք եղած է յաջորդելով Սարգիս թրակացիին⁸։

¹ ԱՊ, էջ 692։

² ԱՊ, էջ 695։

³ ԱՊ, էջ 703։

⁴ ԱՊ, էջ 695։

⁵ ԱՊ, էջ 714—715։

⁶ ԱՊ, էջ 715։

⁷ Սարգիսը Գաբուի-Խորինէ Երեմիա 2էլէպի, Գաբուի, Խորինէ 41։

⁸ Սարգիսն Պատրիարք, Հայոց, Գր. էջ 715։

¹ Չարխան Պատրիարք, Հայոց, Հատոր Գ, էջ 668—669։

² ԱՊ, էջ 669։

³ ԱՊ, էջ 669։

⁴ ԱՊ, էջ 669։

⁵ ԱՊ, էջ 669։

⁶ ԱՊ, էջ 690—691։

⁷ ԱՊ, էջ 691։

Սբ. Սարգիս եկեղեցւոյ քանդուած վարպետն, Յովհաննէս պատրիարքին վրայ ծանր ամբաստանութիւններ բարդելով կը յաղորդէ օտարի ձեռքով վար առնել եւ բանտ նետել տալ զայն, բայց շատ չանցանք՝ ինքն ալ կ'արժանանայ նոյն բախտին, եւ կ'երթայ հենել բանտերու խորշը¹։ Ինքը Թովթիան համբաւաւոր խումբին պատկանող մը, միակ առաւելութիւնը զոր ունեցած է, եղևազար Այնթապցիի դէմ մղած հակառակութիւնն է. բայց ասոր մէջ ալ յիշուէ արդիւնաւոր ծառայութեամբ մը չէ կրցած փայլել։

* * *

Վեցերորդը (ընդօր փափազ), Կարապետ Կեսարացին է, աւելի Կրպօ Սրէնց անունով ծանցուած. անուսում քահանայ մըն էր՝ բայց բախար զինքը քննչ, տարաւ եւ գրաւ միջեւ պատրիարքական Աթոռին վրայ։

Այս տգիտափառ քահանային պատրիարքութեան պատճառ եղան թ Կարտիրոս ֆէֆէցին, որ իր ունեցածը չունեցածը ասանկի դուռը վառնելով եւ անոր ասոր կաշառք կենցաղելով կը յաղորդ իրեն հակառակորդ եղող Անդրէաս պատրիարքը վար ինքնընել եւ անոր տեղը դնել այս Կրպօ Երեցը², որուն համար ժողովուրդը եւ մասնաւորապէս Երեմիա Չէլէպի բուն կերպով բողոքող եղան են, ինչպէս պատմած եմ արդէն³. Հակառակ տեղի ունեցած դժգոհութիւններէ, եւ ընդգծութեան, Կրպօ հինգ անգամ պատրիարքութիւն կ'ընէ առաջին անգամ 1676—1679, ճիշէննէմ մէրտիվէնի Անդրէաս երեցին տեղն անցնելով. Երկրորդ անգամ 1680—1681, յաջորդելով հացագործ Սարգիս աշխարհական տեղակալի մը, որ պատրիարքական Աթոռը բռնութեամբ կը յափըշտակէր, եւ թեւեւ ինքզինքն ալ քահանայ ձեռնադրելէ չու տար, բայց կը մեռնէր շատ չանցած։ Գրգ անգամ պատրիարք կ'ըլլայ 1681—1684, յաջորդելով Թորոս Ստամպուլցիին. Գրգ անգամ 1686—1687 Եփրեմ Ղափանցիի տեղ եւ երգ ու վերջին անգամ ալ 1688—1689 Խաչատուր Ճէլեցիի վերջը։

Ինքը պարզ քահանայ մ'ըլլալուն, երբ 1680ին երկրորդ անգամ կը հասնի պատրիարքութեան, դիտողութիւններ կը ծագին՝ թէ «Ճիշէննէմ վերտիվէնին», պէս սա ալ վարդա-

պետ չէ, ուստի չի կրնար պատրիարք ըլլալ։ Մարտիրոս կաթայեցի որ ընքմ պաշտպան եւ բարեկամ Կրպօի, լուսած խօսքերուն բերանը կղզեւում համար, կը բռնէ զայն անմիջապէս վարդապետ կը շինէ. հրապարակաւ վեցերորդ օրհնութիւն եւ գաւազանի իշխանութիւն զուտայ անոր. Կրպօ երեցը կ'ըլլայ Կրպօ վարդապետ¹, զոր յետոյ ուրիշներ՝ ինչպէս Սարգիս Գպիր Սարաֆ Թովհաննէսեան, կոչած են սեւազլուխ², այսինքն՝ գրուել սեւ՝ իմա վեցերորդ ունող։

Սեւազլուխ ըլլալուն վրայ տարի մը կ'անցնի, Կրպօ փափազ՝ 1681ին ալ եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի եղևազար Այնթապցիէն, երբ սա իր ինքնակուշ կաթողիկոսութենէն այլ եւս ընդհանուր Հայոց հայրապետութեան հրաւիրուած, Երուսաղէմէն Կ.Պոլիս կու գար Էջմիածին ուղեւորելու։

Եւ Կրպօ ոչնչութիւնը կ'ըլլար այսպէս բարձրաստիճան եկեղեցական մը, բայց չենք գիտեր թէ իր վերին պատրիարքութենէն յետոյ ինչ ըրած է եւ ի՞նչ է եղած։

Իր հինգ անգամի պատրիարքութեանը մէջ ոչ մէկ օգտակար գործով փայլած չէ նա, ի բնէ տգէտ եւ անուս, անոր ամբողջ կենսքը ոչ այլ ինչ է, բայց թէ՛ զաւարտութեան հիւսք մը, որով պատրիարքական Աթոռին կառնած, անկէ չբաժնուելու համար ամէն ինչ ըրած է, եւ պարտքերու բռնան տակ մտած, բանտերու մէջ խկ գեղեցիկաւ բախտին արժանացած է։

Ասոր առաջին պատրիարքութեան միջոցին է, որ Երեմիա Չէլէպի Ցպարան կը բանայ Կ.Պոլսոյ մէջ, երկրորդ պատրիարքութեանն է, որ Կ.Պոլսոյ մէջ կը վախճանի Էջմիածնի Հայրապետ Զուղայեցի Յակոբ կաթողիկոս։

* * *

Եփրեմը (Թորոս մորա), Թորոս Ստամպուլցին է, որ երկու անգամ պատրիարքութիւն ըրած է, նախ՝ 1681ին Կարապետ Կեսարացիին Ետեւէն 40 օր միայն, եւ ապա՝ 1687—1688³ դարձեալ կեսարացիին տեղը, բայց տարին չբոլորած կը հրաժարի, եւ իրեն կը յաջորդէ Խաչատուր Ճէլեցի, որ քանի մը ամիս միայն մնալէ յետոյ՝ կը Թողու աթոռը Կարապետ Կեսարացիին. շատ չանցնի վար կ'առնուի եւ սա, որուն քիչ ատենի համար կը

¹ Աթ. 42 717։

² Աթ. 42 717։

³ Կեսաթուր-Բիւն Երեմ Զեփոյոյ։

¹ Զափու Գաթ. Հայոց, Գ, 42 717։

² Զափու-Գաթ. Կարտիրոս Զայոց Կ.Պոլսոյ Զեփոյոյ։

³ Զափու Գաթ. Հայոց, Գ, 42 721։

յարդրդեն աշխարհական տեղականներ, իրենց վէքիլ ունենալով Թորոս Ստամպոլցին՝ նախկին պատրիարքը:

Եւ պայտէս՝ մինչեւ 1690, խիստ կարճա- տեւ ժամանակամիջոցի մը մէջ, Կ.Պոլսոյ պա- տրիարքական Աթոռը տխուր խաղաղքը կ'ըլլայ յարափոփոխ պատրիարքներու խռռներով մը, մասնուած ըլլալով՝ նաեւ իսկ մը տգէտ եւ ապիկար մարդերու պորտաբոյծ քմահաճոյքին:

Թորոս Ստամպոլցին ալ չունի յիշատակու- թեան արժանի բան մը. պարտքերու համար կրած բանտարկութիւնը՝ զոր Երեմիա Չէլէպի՝ կը յիշէ եւ Մորոս (խնդ, փախուկ)՝ ածակներ՝ զոր կը կցէ նա անոր անուան քով, բաւական են արդէն յայտնելու, թէ քիչ աստիճանի անձ մըն է եղած այն:

* * *

ՏՈՂ 121. Վարպետըն հացածախիցի-ի Հայոց ազգէս ամենայն: Այս պարբերու- թեանն յայտնի կ'ըլլայ, որ շատ հին ժամանակ- ներէ սկսեալ Կ.Պոլսոյ մէջ հացարարութիւնը կը վերաբերէր Հայերուն, որոնք կը մատակա- րարէին նաեւ արքունի պալատին ու պետական բոլոր պաշտօնատուներու հացը: Երեմիայի քեռին Ամբակումը հացարարուպետ եղած էր¹, Հացա- րարապետութիւնը, այսինքն, "էքմէճի պաշխու- թիւնը", ինչպէս վառօդապետութիւնը, հին ա- տեններն Հայերու սեպհական մասնաւոր ար- տնութիւններ էին. եւ կը տեսէին մինչեւ անցեալ դարու վերջերուն մօտ, երբ Սուլթան Համիտ տակաւ առ տակաւ ձիւն ինքցուց անոնց վրայ, Հայերու դարաւոր իրաւունքներն յա- փշտակեց ու խլեց մի անգամ ընդ միշտ:

* * *

ՏՈՂ 184. Այս խօսքով Երեմիա Չէլէպի կը յայտնէ՝ Երուսաղէմի Յոյներու պատրիար- քին հետ իր ունեցած վաղեմի բարեկամու- թիւնը:

(Երուսաղէմ) ՏՕՔԹ. ՎԱՐՍՄԻՍ Ե. ԹՈՐԿՈՄԵՆՍ

1 ՅՊ՝ Կիւս-գիր-Կիւս Երեմիա Չէլէպի, էջ 145:

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐՔ

ԹՈՐԿՈՄԵՆՍ ԳՐԵՐԶԼԵՆԻ ԿԵԴՈՑՑՈՆԵՆ

"Հանդէս, իս վերջին թուերուն մէջ Ռուսչուքի հայ տապանագիրներու հրա- տարակութեան առթիւ՝ Մեծ. պր. Գր. Մ. Պըլլըքեան, հրաժարեալ անդամ Բու- կարեստի վճռաքնի Ատենի, ուղարկած է խմբագրութեանս՝ ընդկ Ռուսչուքի Պըլլըք- քեան գերդաստանին այլեւայլ տապա- նագիրները: Սոյն գերդաստանը թէ՛ Ռուսչուք, եւ թէ՛ մանաւանդ դէպ ի Ռու- մանիա տարածուելն ետեւ՝ շատ նշա- նաւոր եղած է ի՛շ միայն իբրեւ մեծ վա- ճառական ընտանիք, այլ եւ տուած է մտաւորական քարձր ընդունակութեամբ օժտեալ, Հայոց եւ Ռումանացոց մէջ մեծ դիրք ըռնած անձնաւորութիւններ, ինչպէս Բժիշկ, փաստաբան եւն, որոնք ուումանահայ հասարակութեան օգտա- կար ծառայութիւններ մատուցած են:

Խմբագրութիւնս սիրով կը հրատա- րակէ սոյն տապանագիրները, որոնց ա- մէնքը մերձաւոր ազգականներ են նոյն գերդաստանին այժմու ներկայացուցիչ Պր. Գ. Մ. Պըլլըքեանի. ինչպէս թ. 3, մեծ հայրն է, թ. 8, հայրը, որուն ջանիք Միլտանիա հայ հոգաբարձութիւններ եւ վարժարաններ հաստատուած են, եւ Ռումանահայերը քաղաքականօրէն հա- ւասար ժանչուած են Ռումանացիներուն:

Սոյն տապանագիրներու մէջ տես- նուած ուղղագրական սխալներն անփո- փոխ պահեցինք, թէպէտ շատ հաւանա- կան է որ այլեւայլ տեղերու մէջ ընդօր- նակողներու սխալներն ըլլան:

ԽՄԲ.

1.

(Բուկարեստի Հայոց եկեղեցւոյ քակը):

Ե.

ՄՀՏՄԻ ՆՈՒՐԻՆ ԺՐԱՇԱՆ

ԲԱՐՔԵ ՆՈՒՆԱՐՀ ՄՏԳ ԽՈՂ 111